

Józef Cybertowicz

O Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu w czasie okupacji

Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Biblioteka 3/45, 51-68

1963

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Cybertowicz

O BIBLIOTECE UNIWERSYTECKIEJ W POZNANIU
W CZASIE OKUPACJI¹

Suma materiałów, jaką może rozporządzać przyszły autor monograficznego opracowania okresu 1939-1945 w dziejach Biblioteki Uniwersyteckiej, jest już w chwili obecnej wcale pokaźna. Należą do niej autentyczne akta i dokumenty niemieckie, część ich dostępna jest już drukiem, bogaty jest materiał wspomnieniowy, który jeszcze teraz można w niejednym wypadku uzupełnić; składają się na nią artykuły i notatki w prasie, odezwy i apele władz o zabezpieczeniu porzuconych zbiorów, pisane niejednokrotnie "na gorąco" relacje świadków, sprawozdania instytucji i trochę materiału ilustracyjnego. Część tego materiału została wyzyskana w opracowanym po wojnie maszynopisie J. Baumgarta: *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu w czasie drugiej wojny światowej /1939-1945/*². Praca ta jest szczególnie cenna, gdyż obok swego syntetyzującego charakteru zawiera szereg własnych konstatacji autora, przedwojennego pracownika Biblioteki, który przez pewien okres był w niej zatrudniony w czasie okupacji. Skrócona, a w kilku miejscach poprawiona, redakcja tej pracy została opublikowana przez autora, obecnie dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej, w poznańskim *Przełądzie Zachodnim* w 1956r. pt. *Biblioteka Uniwersytecka pod rządami "Reichs-*

universität"³. Zainteresowanego tym okresem czytelnika odsyłam zatem do powyższych opracowań.

Ostatnio też ukazały się dwie nowe prace - wspomnienia o dziejach Biblioteki w pierwszym roku po wyzwoleniu. Są to artykuły Haliny Alkiewicz: Biblioteka Uniwersytecka w roku 1945⁴ i Marii Michałowskiej: W 14-tą rocznicą akcji zabezpieczania i rewindykacji zbiorów⁵. Obok osobistych impresji, cennych do odtworzenia atmosfery w jakiej rozpoczynano wówczas działalność, obydwie wspomnienia przynoszą dużo ustaleń mających charakter dokumentacyjny. Stanowią dopełnienie wcześniej na ten temat publikowanych prac Jana Baumgarta⁶. W tym stanie rzeczy, kiedy materiałów przybywa, a brak jeszcze niezbędnej do właściwej oceny perspektywy czasowej, trudno kusić się o wyczerpanie tematu. Przypomnienie kilku momentów z lat okupacji na podstawie posiadanych przez Bibliotekę materiałów jest celem tego artykułu.

Zdanie J. Baumgarta, że "rządy okupacyjne w Poznaniu przybierały od samego początku wobec Polaków bardzo ostry kurs"⁷, w równej mierze można odnieść do Biblioteki Uniwersyteckiej. W cztery dni po zajęciu Poznania Gestapo zamknęło Bibliotekę. Było to dnia 13 września 1939 roku. Po kilku tygodniach, dnia 7 października, Biblioteka otrzymała komisarycznego kierownika w osobie miejscowego Niemca, dra Alfreda Lattermanna, który do wybuchu wojny był nauczycielem w niemieckim gimnazjum im. Schillera w Poznaniu i redaktorem czasopisma "Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen". Pracę w Bibliotece rozpo-

często w dniu 11 października 1939r.; zatrudniono w niej zrazu ośmiu Polaków i dwie miejscowe Niemki. W ciągu następnych tygodni liczba personelu wzrosła do 50 osób, czyli do stanu przedwojennego. 13 grudnia 1939r. zostało opublikowane zarządzenie Greisera o obowiązkowym zgłaszaniu wszystkich niemieckich księgozbiorów publicznych i prywatnych "zum Zwecke ihrer Sicherstellung"⁸. W ślad za tym zarządzeniem zorganizowano w ciągu stycznia 1940r. centralną zbiornicę książek /"Buchsammelstelle"/ w kościele przy ul. Stolarskiej w Poznaniu. Podlegała ona nadzorowi kuratora Uniwersytetu, dra H. Streita. W połowie lutego 1940r. rozpoczął pracę w Bibliotece pierwszy niemiecki bibliotekarz fachowy, dr Hans Moritz Meyer, który otrzymał funkcję zastępcy dyrektora. Drugim z kolei fachowcem był Richard Busse, pochodzący z Czarnekowa. Ten ostatni wysłał na ręce wspomnianego już dra Streita obszerny memoriał, datowany 4 kwietnia 1940r. W swoim elaboracie przedstawił program przekształcenia Biblioteki Uniwersyteckiej w naukową bibliotekę narodowosocjalistyczną, z której wszelkie ślady polskości winny być usunięte. /"Einmal muss dem Geist und Sinne nach eine wirklich nationalsozialistische wissenschaftliche Bibliothek geschaffen werden... und muss ebenso alles hinweggeräumt werden, was in den letzten Jahren polnischen Einflusses hineingetragen wurde"/⁹. Na szczęście tezy tego memoriału nie zostały zrealizowane. Inną, niezaprzeczalną "zasługą" bibliotekarza Bussego było zniszczenie co najmniej kilkunastu tysięcy książek z ogólnej liczby 28 tysięcy zabranych na przełomie 1939/40 z

prywatnych zbiorów profesorów poznańskich. W lipcu 1940r. rozpoczęto akcję edytowania dubletów poszczególnym bibliotekom w Rzeszy. W ten sposób wywieziono z Poznania w ciągu 1940r. i w latach następnych z górą 14 000 vol. do kilkudziesięciu bibliotek niemieckich¹⁰. Z końcem 1940r. zostały przeprowadzone zmiany w strukturze organizacyjnej, którą dostosowano do wzorów bibliotek niemieckich. 24 lutego 1941r. przebywała w Bibliotece komisja ministerialna. Wizyta jej była związana z projektem uroczystego otwarcia Uniwersytetu i Biblioteki na urodziny "Führera". Po wyjeździe komisji nastąpiły duże zmiany personalne, zwolniono wtedy wszystkich pracujących jeszcze Polaków, z których tylko jeden pozostał i wytrwał do końca - był nim pełniący funkcję magazyniera Walenty Piela. Na miejsce zwolnionych przyjęto wiele nowych osób, tym razem przeważnie Reichsdeutsche, w liczbie 23. Wtedy również Biblioteka otrzymała dotację w sumie 60 000 RM, którą w części zużyto na zakup książek, w części na opłacenie kosztów przesunięcia całego księgozbioru w magazynie. Wcześniej jeszcze, bo 10 marca 1941r., została zmieniona nazwa Biblioteki na "Staats- und Universitätsbibliothek"¹¹. W dniu 27 kwietnia 1941r. Biblioteka została oficjalnie otwarta i po półtorarocznych przygotowaniach udostępniona publiczności. Propagandę hitlerowską stać było, aby otwarcia Uniwersytetu Rzeszy w Poznaniu i Biblioteki dokonać z odpowiednią pompą. Ale nie zmieniło to faktu, że uczelnia miała w rzeczywistości charakter kadłubowy, a działalność Biblioteki - co przyznawali sami jej dyre-

której¹² - była raczej słaba. Wystarczy powiedzieć, że najlepiej pracował referat dubletów, którego działalność polegała na wysyłaniu do Rzeszy książek z polskich zbiorów. Innym przykładem jest liczba 5 281 vol. ndostępionych w ciągu całego roku sprawozdawczego 1941/42, co daje średnio 17 vol. wypożyczanych dziennie w trzech czytelnich i obu wypożyczalniach. Z dniem 30 stycznia 1942r. dr Lattermann otrzymał nominację na dyrektora Biblioteki. Rok 1942 wniósł w tok prowadzonych prac bibliotecznych dalsze komplikacje, spowodowane coraz wyraźniej rysującym się kryzysem wojennym, występującym we wszystkich dziedzinach życia, wprowadzaniem różnorodnych oszczędności i ogromnym spadkiem bieżącej produkcji wydawniczej. Stale wzrastające na sile naloty alianckie przynosiły szkody niemieckim bibliotekom i ten fakt zmusił kuratora Uniwersytetu do wydania w dniu 16 lutego 1943r. zarządzenia zakazującego dotychczasowych manipulacji dubletowych, ponieważ książki te mogły być użyte do odbudowy uszkodzonych lub zniszczonych bibliotek niemieckich. Lecz już z początkiem jesieni 1943r. zaczęto się zastanawiać nad zabezpieczeniem zbiorów poznańskich. 4 sierpnia wysłał dyrektor Lattermann pismo do kuratora Uniwersytetu w sprawie zabezpieczenia, przez wywiezienie poza obręb miasta, części zbiorów. W końcu 1943r. spakowane w 53 skrzyniach rękopisy i stare druki przewieziono do Smogulca, pow.wągrowiecki. Zbiory te szczęśliwie ocalały i po wojnie znalazły się z powrotem w Bibliotece. W okresie od stycznia do marca 1944r., a następnie w maju wywieziono do kościoła św.Stanisława na Winiarach

wszystkie większe komplety czasopism i gazet, spakowane w 64 skrzyniach. Do tego zaimprowizowanego magazynu zwieziono nadto sześć wozów dubletów. Natomiast księgozbiór podręczny został przeniesiony do piwnic w gmachu bibliotecznym. Od 17 sierpnia 1944r. zamknięta została Czytelnia Czasopism i znacznie skrócono godziny otwarcia Biblioteki. Ostatnim dniem niemieckich "rządów" był 18 stycznia 1945r. Ucieczka Niemców była już wtedy tak spieszna, że nie pozwoliła im zniszczyć akt bibliotecznych¹³. W czasie oblężenia Poznania gmach biblioteczny był jednym z punktów oporu Niemców. 60 żołnierszy ostrzeliwało z okien Czytelni Głównej zbliżające się wojsko radzieckie. W tym czasie w piwnicach gmachu przebywało około 500 osób cywilnych. Dnia 14 lutego 1945r. cała dzielnica została oswobodzona. Od tego dnia opiekę nad budynkiem objęła Milicja Obywatelska. Tymczasowym kierownikiem Biblioteki został w dniu 19 lutego 1945r. dr Felicjan Pluciński. W miesiąc później, 19 marca, złożył on swoją funkcję na ręce przybyłego z wysiedlenia, przedwojennego dyrektora Biblioteki, prof. dra Aleksandra Birkenmajera. Wyciekł ofiarnie i z zapalem pracujących bibliotekarzy pozwolił w niedługim czasie, bo jeszcze w ciągu marca 1945r., na uruchomienie Czytelni Profesorskiej i Wypożyczalni. Czytelnia Ogólna została otwarta 10 lipca 1945r., lecz z początku mieściła się w pokoju nr 35 /ówczesnej Pracowni Katalogowej/, od października w lokalu dzisiejszej Czytelni Czasopism na parterze i dopiero od 15 maja 1946r. przeniesiona została na swoje dawne miejsce. Czytelnię Czasopism oddano do użytku w październiku 1946r.

Tak przebiegały mniej więcej losy naszej Biblioteki w czasie ostatniej wojny i po jej zakończeniu. Lecz zespół podanych wyżej faktów należy z kolei uzupełnić chociażby związłym zestawieniem poniesionych przez Bibliotekę strat i zniszczeń. Straty podzielić można na osobowe i rzeczowe. Lista pierwszych obejmuje dziewięć nazwisk pracowników, którzy zostali zamordowani przez hitlerowców, ponieśli śmierć na polu chwały lub zmarli wskutek ciężkich przeżyć okupacyjnych. Są to: Józef Brzózka palacz, Józef Klupczyński magazynier, dr Józef Krampera bibliotekarz, dr Ludwik Posadzy bibliotekarz, Zofia Retz sekretarka biblioteczna, Jan Skarżyński praktykant, Jan Sychalski sekretarz biblioteczny, Halina Tabulska praktykantka, Wiktor Wieczorek magazynier¹⁴.

Straty rzeczowe Biblioteki można zobrazować tak: W Bibliotece Uniwersyteckiej Niemcy przeznaczyli na makulaturę ca 100 000 wol. egzemplarzy wymiennych nakładów i literatury młodzieżowej. Wywieziono i zniszczono księgozbiory przy katedrach i zakładach oraz prywatne biblioteki profesorów i wykładowców. W kościele św. Michała /i innych/ zmagazynowali Niemcy blisko półtora miliona tomów. W wyniku działań wojennych prawie milion książek uległo spaleni.

W tym miejscu można obecnie podać kilka zestawień uzyskanych z materiałów skrupulatnie zebranych przez J. Baumgarta oraz uwidoczniionych w pierwszych powojennych Sprawozdaniach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu¹⁵. Ogólny przyrost akcesyjny w latach 1939-1945 wynosił 83 280 wol. Prawie połowa

wszystkich nabytków /49,5%/ pochodziła z zakupu. Były to w większości wydawnictwa niemieckie. Drugą z kolei grupę stanowiły "dary" /34%. Ich poprzednia proveniencja została podana przez ówczesnego wicedyrektora Meyera bez większego skrępowania: "Der zahlenmäßig hohe Eingang an Geschenken beruht einmal auf der Übernahme einer Reihe polnischer Privatbibliotheken in Bibliotheksbesitz, zum andern auf der Auswertung der zur Zeit etwa 2 Millionen Bände umfassenden Buchsammelstelle der Reichsuniversität"¹⁶. Książki uzyskane drogą wymiany /13,8%/ nie przedstawiały większej wartości. Natomiast swego rodzaju ciekawostką jest bardzo niski odsetek /2,7%/ przypadający na egzemplarz obowiązkowy¹⁷. Po odliczeniu pozostałości egzemplarza obowiązkowego z ostatnich miesięcy przed wybuchem wojny okazuje się, że przez cały okres okupacji tą drogą wpłynęło do Biblioteki zaledwie 629 wol. Z tego nasuwa się tylko jeden wniosek, że produkcja wydawnicza w tzw. Kraju Warty była zupełnie bez znaczenia. Z kolei uderzająca jest dysproporcja między stanem ilościowym akcesji, a faktycznym wpływem inwentarzowym. Przez okres okupacji wpisano łącznie do inwentarza 36 155 wol. Stanowi to zaledwie 43,4% wpływów akcesyjnych. Procent ten był w poszczególnych latach różny i na przykład w roku sprawozdawczym 1941/42 wynosił tylko 27.

W przeddzień wybuchu wojny Biblioteka Uniwersytecka liczyła 502 610 wol. druków, 92 inkunabuły, 337 rękopisów, 5 851 map, 291 rycin, 1 953 jednostki nutowe i około 66 000 wol. dubletów. Przyrost inwentarzowy druków i zbior-

rów specjalnych w okresie okupacji nie należy do imponujących. W poszczególnych latach wpisano do inventarza: w 1939/40 - 2 217 wol., w 1940/41 - 10 412 wol., w 1941/42 - 12 764 wol., w 1942/43 - 5 436 wol., w 1943/44 - 3 810 wol. i w 1944/45 - 1 516 wol.¹⁸

Tak samo skromnie przedstawia się ilość udostępnionych książek w Czytelni Ogólnej i wypożyczonych na zewnątrz. W roku sprawozdawczym 1939/40 wypożyczono 332 wol., w 1940/41 - 2 348, w 1941/42 - 5 281, w 1942/43 - 12 994, w 1943/44 - 15 257 i w 1944/45 - 1 766 wol.¹⁹ W tych samych latach ogólna liczba książek udostępnionych do czytania na miejscu wyniosła zaledwie 5 807 wol.²⁰

Aby otrzymać mniej więcej prawdziwy bilans dziejów Biblioteki w tym czasie, należy po stronie strat wpisać następujące pozycje. Biblioteka utraciła większość wypożyczonych przed wrześniem 1939r. i przed styczniem 1945r. książek, których liczbę określa się na około 20 000 wol. Były to w dużej części podręczniki uniwersyteckie i opracowania monograficzne.

Ilość oraz jakość strat powstałych z powodu działań wojennych i oblężenia Poznania była trudna do ustalenia. Niemniej jednak największą stratą jakościową było zniszczenie partii księgozbioru, wywiezionej przez Niemców w obawie przed nalotami do kościoła św. Stanisława na Winiarach. Były to bowiem w większości roczniki prasy poznańskiej i komplety czasopism naukowych. Świadomie natomiast zniszczono druki już skatalogowane, a pochodzące z wpływów egzemplarza obowiązkowego z ostatnich miesięcy przed wy-

buchem wojny. Świadomie przeprowadzono likwidację książek z działu literatury młodzieżowej i dziecięcej /dział Z w katalogu systematycznym/, z których pozostawiono tylko egzemplarze drukowane w woj.poznańskim. Zapas przedwojennej partii dubletów zmniejszył się o 60 000 wol. oddanych na przemiał lub wywiezionych do bibliotek niemieckich. Za wysłanych w ten sposób do Rzeszy ponad 14 000 wol. nie otrzymała Biblioteka odpowiedniego ekwiwalentu. Taką samą drogą zlikwidowano z górą 16 000 wol. nakładów posiadanych przez Bibliotekę do celów prowadzenia wymiany. Na przemiał została oddana większość książek zabranych na przełomie 1939/40 z bibliotek profesorskich. Liczba w ten sposób zlikwidowanych tomów została ustalona na około 23 000²¹.

Kilka słów należy poświęcić działalności "Buchsammelstelle"²². Utworzenie zbiornicy książek spowodowane zostało wspomnianym już wyżej zarządzeniem Greisera z 13 grudnia 1939r.²³ Nadzór nad nią sprawował kurator Uniwersytetu, dr Hans Streit. Na magazyn przeznaczono kościół św.Michała przy ul.Stolarskiej, gdzie w przestrzeni 3 130 m³ pomieszczono około dwa miliony książek pochodzących z zagrabionych księgozbiorów tzw. Kraju Warty. Celem było ostateczne zlikwidowanie polskich i żydowskich bibliotek bez względu na wartość i treść książek. Po wypełnieniu pierwszego magazynu zwożono książki do nowych składnic, które utworzono w kościele na Sołaczcu, w kaplicy przy ul.Kościelnej 5 /maj 1941r./ i w kościele św.Małgo-

rzaty na Śródcie /4 I 1942r./ . Przeprowadzenie tej "akcji" było w najwyższym stopniu chaotyczne²⁴, niemniej jednak działalność "Buchsammelstelle" w swoim końcowym afekcie była przerażająca. Okupanci posiadali w ewidencji 6 500 000 książek z terenu "Kraju Warty", z czego 4 200 000 przypadło na biblioteki publiczne. Zlikwidowano nie tylko mniejsze księgozbiory, lecz akcji tej uległy również biblioteki zorganizowane, jak Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk /150 000/, Archiwum i Biblioteka Archidiecezjalna w Poznaniu /200 000/, biblioteki kapitulne i seminariów duchownych w Poznaniu, Gnieźnie i Włocławku /łącznie 80 000/ i inne. Prowadzenie akcji segregacyjnej polegało na wyłączeniu wszystkich - z hitlerowskiego punktu widzenia - książek "bezwartościowych" łącznie z całą beletrystyką polską. Książki te wraz z zasobem księgarń i antykwariatów przekazywano do fabryki papieru w Czerwonaku. Z polskiej literatury pięknej ponad 100 000 wol. oddano do dyspozycji rządowi Generalnej Guberni w Krakowie. Dalszych zniszczeń dokonała wojna. W dniu 29 maja 1944r. w wyniku nalotu bombowego spłonęło ca 1 000 000 wol., a w czasie walk o Poznań zbiornica uległa 2 lutego 1945r. poważnym uszkodzeniom i zmagazynowane w niej książki silnie ucierpiały od deszczu i narażone były na grabież. Kiedy skończyły się działania wojenne w Poznaniu, opiekę nad zbiornicą objęła Biblioteka Uniwersytecka, a jej pracownicy w trudnych warunkach dokonali segregacji pozostałej ilości książek, które następnie zostały zwrócone prawowitym właścicielom²⁵.

Sam budynek Biblioteki Głównej w czasie walk w styczniu i lutym 1945r. nie odniósł poważniejszych uszkodzeń. Kilka pocisków artyleryjskich trafiło w dach, Czytelnię Główną i mieszczące się na parterze Biuro Przybytków /dzisiaj Wypożyczalnia/. Częściowej dewastacji uległo wewnętrzne urządzenie budynku, szczególnie Czytelnia Główna. Zniszczone zostało centralne ogrzewanie. Prawie w całym gmachu wypadły szyby, w magazynie, który innych szkód nie odniósł, brakowało oszklenia w 88%²⁶. Ostatnie dwie sprawy: brak ogrzewania i szyb wpłynęły w dużym stopniu na tok zajęć bibliotecznych w pierwszym okresie po wyzwoleniu²⁷.

Obraz dziejów Biblioteki w czasie okupacji nie byłby całkowity, gdyby nie wspomnieć krótko o różnego rodzaju innowacjach wprowadzonych przez bibliotekarzy niemieckich do wewnętrznej działalności Biblioteki. Pomysły te i poszczególne zmiany nie wytrzymały próby czasu, natomiast wprowadziły w początkowym okresie po wyzwoleniu dużo niepotrzebnego zamieszania w tok życia bibliotecznego. Do nich należały m.in. zmiany w katalogu alfabetycznym: wprowadzenie kart formatu międzynarodowego dla nabytków po 1940r. i szeregowanie kart katalogowych według instrukcji pruskiej. W katalogu systematycznym zostały przesystematyzowane pewne partie kart i zmienione poszczególne hasła, równocześnie wszystkie napisy przetłumaczone zostały na niemiecki. Od książki inwentarzowej odstąpiono na początku 1942r., wprowadzając w to miejsce wspólną księgę z akcesją, a książki otrzymywały odtąd sygnaturę akcesyjną

osobną dla każdego roku. Całkowitej zmianie uległy księgozbiory podręczne, z których wyrzucono książki polskie i odstąpiono od dotychczasowego układu. Największe moze zmiany przeprowadzone w magazynie głównym. Pomieszczenie to było już w 1928r. niewystarczające, a w 1939r. magazyn był wykorzystany maksymalnie. Okupanci, nie licząc się z wytrzymałością stropów, wstawili na kilku piętrach dodatkowe regały między rzędami oraz przemieścili mniej używane partie księgozbioru na strych. W ten sposób uzyskano pewną rezerwę miejsca, ale kosztem m.in. przerwania na strych zespołu broszur polskich.

Przesuwanie księgozbioru w magazynie było prowadzone aż do kwietnia 1941r. A po wyzwoleniu trzeba było dokonać ponownego przesunięcia ok. 300 000 wol. Podając fakty i zdarzenia, liczby i zestawienia strat, nie sposób na zakończenie nie wspomnieć o ogólnej atmosferze, w jakiej te sprawy przebiegały. Walka o chleb, troska o życie, codzienność niebezpieczeństw i represji stosowanych do wszelkich przejawów życia polskiego stanowią ponurą fakturę obrazu okupacji, którego wycinkiem, pokazanym na przykładzie naszej Biblioteki, były losy polskiej książki.

PRZYPISY

¹ Artykuł ten został napisany w bezpośrednim związku z wystawą pt. "Piętnastolecie Uniwersytetu Poznańskiego" /kwiecień 1960r./. Jej celem było pokazanie dorobku naukowego Uczelni w okresie od zakończenia drugiej wojny

światowej. W pojedynczych jednak wypadkach projektodawcy przekroczyli ramy chronologiczne i cofnęli się do lat okupacyjnych. Chodziło przede wszystkim o uzyskanie warunków i stanu, w jakich rozpoczynano pracę nad zorganizowaniem Uniwersytetu w trudnych latach po zakończeniu wojny. Kontury obrazu tych najcięższych lat dla nauki polskiej zostały we wspomnianej ekspozycji ledwo zaznaczone, okres ten przedstawiony był w dużym skrócie. Osobny fragment wystawy poświęcono dziejom jednego z zakładów uniwersyteckich, Bibliotece Głównej. Utrzymując konieczną w tym przypadku proporcję, można było o latach 1939-1945 powiedzieć tylko za pomocą daleko idącego skrótu. Ale była to konieczność nie spowodowana w żadnym przypadku brakiem materiałów. Zostały one w pewnym stopniu wykorzystane w tym artykule, który ma zatem charakter "glosy na marginesie wystawy". O samej wystawie zob.: Stanisław K - b i a k: wystawa "15 lat Uniwersytetu im. A.Mickiewicza w Poznaniu w służbie nauki, regionu i Grodowiska". "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny". R.22, 1960 z.3, s.306-308. Tenże: Wystawa - "15 lat Uniwersytetu im. A.Mickiewicza". "Życie Szkoły Wyższej". R.8, 1960 nr 7/8, s.216-218.

² /Poznań 1948/ /Maszynopis/ k.48+zał.9.

³ "Przegląd Zachodni". R.12, 1956 t.2, s.300-309.

⁴ Biuletyn Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. A.Mickiewicza w Poznaniu. Poznań 1958 nr 2 /4/ /Wyd./ 1960 s.100-102.

⁵ Tamże, s.103-107.

⁶ Biblioteki poznańskie w latach 1939-1945. "Bibliotekarz". R.13, 1946 nr 4, s.92-93; Los bibliotek wielkopolskich w latach 1949-1945. "Przegląd Zachodni". R.2, 1946 nr 11, s.928-937; Straty biblioteczne Wielkopolski. "Sprawozdania Pozn.Tow.Przyj.Nauk". T.15, 1947 s.164-166.

⁷ J. B a u m g a r t: Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu w czasie II wojny światowej /1939-1945/. /b.m. r. ok.1948/ /Maszynopis/ k.3.

⁸ Bekanntmachung betreffend Anmeldepflicht und Sicherstellung von Bibliotheken und Bücherbeständen vom 13. Dezember 1939. "Verordnungsblatt des Reichsstatthalters im Reichsgau Wartheland". 1940 nr 2, s.27. Za J. B a u m g a r t e m: Biblioteka Uniwersytecka pod rządami "Reichsuniversität". "Przegląd Zachodni". R.12, 1956 t.2, s.306.

⁹ J. B a u m g a r t: Biblioteka... j.w., s.302.

¹⁰ J. B a u m g a r t /Dzieje... j.w., k.41 i Biblioteka... j.w., s.305/ wymienia m.in. biblioteki w Akvizgranie, Berlinie, Bonn, Darmstacie, Erlangen, Frankfurcie n.M., Fryburgu, Getyndze, Gryfii, Halle n.S., Hamburgu, Heidelbergu, Jenie, Innsbrucku, Kilonii, Lipsku, Monachium, Stuttgarcie, Tybindze i Wiedniu.

¹¹ "Die frühere polnische Universitätsbibliothek in Po-

sen wird Staats- und Universitätsbibliothek", § 2 Verordnung zur Regelung des Hochschulwesens in den Reichsgauen Danzig - Westpreussen und Wartheland. Dat. 10 III 1941r. Za J. B a u m g a r t e m : Biblioteka... jw., s.303.

¹² Hans Moritz M e y e r: Drei Jahre Staats- und Universitätsbibliothek Posen. "Zentralblatt für Bibliothekswesen". Jhrg.60, 1944 H.7, s.299-312.

¹³ J. B a u m g a r t : Biblioteka... jw., s.300.

¹⁴ Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu za lata 1945-1946. Poznań 1947 s.8-9.

¹⁵ Por. J. B a u m g a r t : Dzieje... jw.; tamże: Biblioteka... jw.; Sprawozdanie... za lata 1945-1946. Poznań 1947.

¹⁶ H.M. M e y e r: Drei Jahre... jw., s.309.

¹⁷ We wspomnianym już elaboracie H.M. M e y e r tłumaczy ten fakt następująco: "Der Eingang von Pflichtexemplaren war - neben Zeitungen und Amtsblättern - bisher denkbar gering. Da die Anordnung über die Ablieferung der Pflichtstücke erst vom 29.April 1942 /rückwirkend auf den 1.September 1939/ datiert ist, musste das in Frage kommende Schrifttum für die Bibliothek erbeten werden". s.309.

¹⁸ Por.: J. B a u m g a r t : Dzieje... jw., k.39-40.

¹⁹ Tamże, k.43.

²⁰ Czytelnia została oficjalnie otwarta dopiero w kwietniu 1941r., dlatego też brak danych statystycznych do dwóch pierwszych lat. Liczby z lat następnych nie obejmują udostępnień w Czytelniach Profesorskiej i Czasopism, lecz - jak podaje J. Baumgart - panował w nich niewielki ruch. W cytowanym już artykule Meyer, który obszernie opisuje wprowadzone przez Niemców zmiany w warunkach pracy Biblioteki, nie ma żadnej konkretnej liczby z zakresu udostępnień, jest natomiast smętne stwierdzenie: "Die langsam, aber stetig ansteigenden Benutzerzahlen erweisen, dass sich die Stellung der Bibliothek im geistigen Leben der Gauhauptstadt wie auch in Gau überhaupt festigt". s.312.

²¹ J. Baumgart: Dzieje... jw., k.43.

²² Por.: J. Baumgart: Biblioteka... jw., s.306-309; T. Kulakowski: Dokumenty dotyczące eksterminacji kultury polskiej. Najnowsze Dzieje Polski. T.1, 1957 s.222-231.

²³ Tekst tego zarządzenia podał J. Baumgart: Biblioteka... jw., s.306.

²⁴ W dokumencie z dnia 27 lutego 1941r. czytamy m.in.: "Die von dem kommissarischen Kurator der Universität Posen, Dr. Streit, eingerichtete Buchsammelstelle hat zwischenzeitlich Formen angenommen, welche den ihr gestellten Zweck gefährden. In Räumen einer früheren Kirche sind wahllos

etwa 2-3 Millionen Bücher zusammengetragen worden. Diese Bücher wurden zunächst in einem Stapel, der etwa 50 m lang, 6 m breit und bis zu 4 m hoch war, aufeinandergeschichtet. Ein zweiter ähnlicher Stapel befindet sich in den etwas niedrigeren Räumen des Kellers dieser Kirche, die aus einer früheren Brauerei umgebaut wurde. [...] Bei den Verhandlungen mit dem Gauleiter wäre auf folgendes besonders hinzuweisen: 1. dass die Aktion des Dr. Streit technisch und wirtschaftlich ein ungeheurer Fehlschlag ist; 2. dass die Aktion nach dem eigenen Eingeständnis von Dr. Streit lückenhaft ist und bleiben muss; [...] Die Bücherfrage [...] ist auch geradezu brennend geworden und muss umgehend aufgerollt werden, wenn nicht in kürzester Frist alles so verfahren sein soll, dass kein Mensch mehr in der Lage ist, sie irgendwie wieder ins Reine zu bringen". Bericht über die Buchsammelstelle der Universität Posén. W: T. K u ł a k o w s k i: Dokumenty... jw., s.223-227.

²⁵ M. M i c h a ł o w s k a: W 14-stą rocznicę... jw., oraz poszczególne Sprawozdania Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

²⁶ Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu za lata 1945-1946. Poznań 1947 s.57.

²⁷ Tamże.